

Inhoud

Portret 7

Familieboek 10

Publiek leven 20

Privéleven 30

Vereniging Ons Huis 57

Speeltuinbeweging 69

Oosterspeeltuin 78

Groei en bloei 93

Amsterdamse Bond voor Lichamelijke Opvoeding 115

Hoeder van het gedachtengoed 121

Inspiratie 132

Uit de media 143

Huiselijke aangelegenheden 153

Bronnen en literatuur 164

Illustraties 167

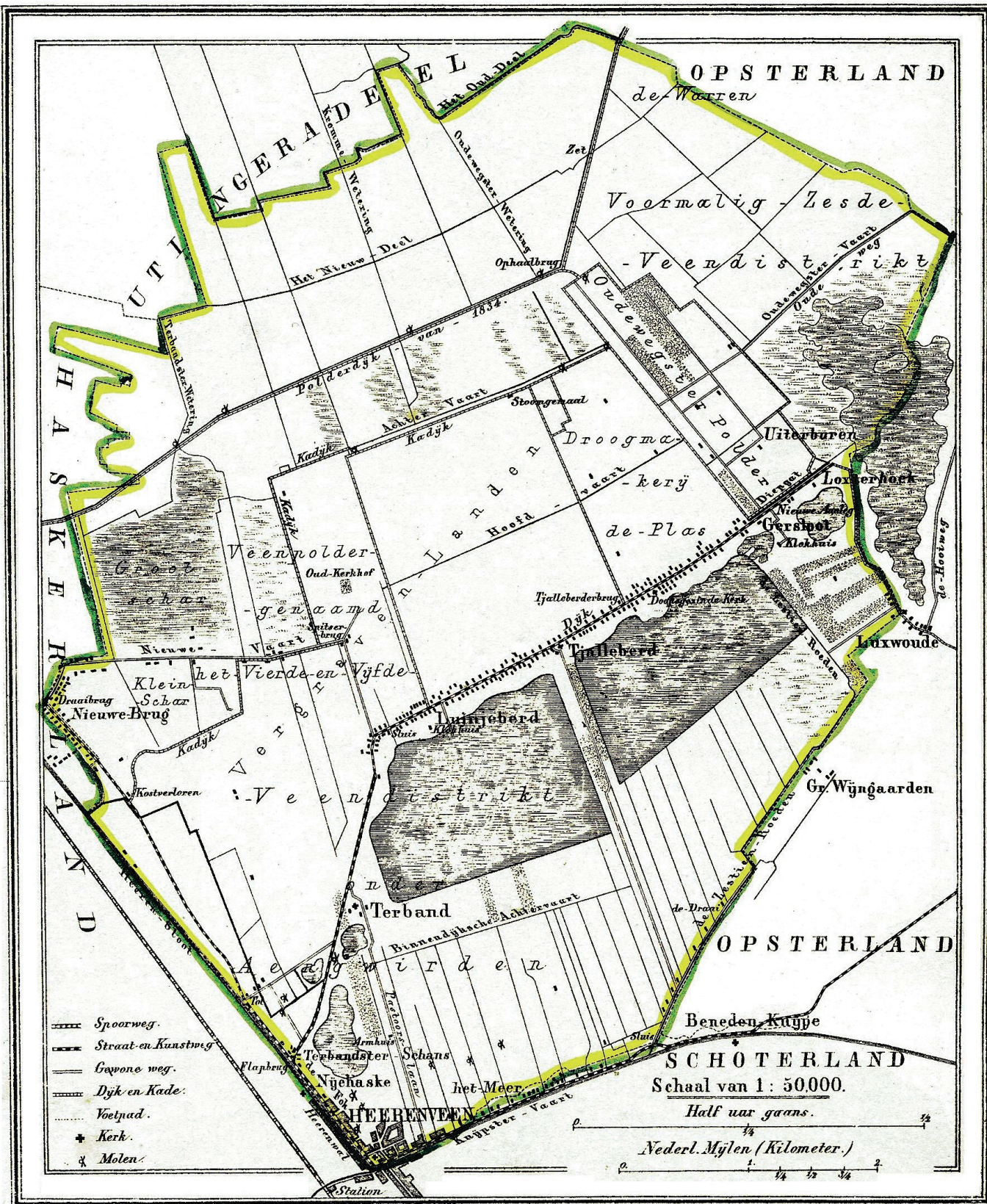
schrift van het kunstwerk luidde: U.J. Klaren, grondlegger van het speeltuinwerk. De feestelijke gebeurtenis, waarbij kinderen uit heel Nederland aanwezig zouden zijn, werd afgelast vanwege de Duitse inval in Nederland op 10 mei. In Rotterdam was de speeltuin Vreewijk door het bombardement volledig vernietigd. De onthulling vond evenwel alsnog plaats op 26 oktober 1940. Nieuwe speeltuinen kregen lange tijd van de NUSO een replica van zijn beeltenis cadeau.

Het gouden jubileum van de vereniging Oosterspeeltuin in 1950 heeft Ulke niet meer meegemaakt. Hij overleed op 30 maart 1947 op 95-jarige leeftijd in Bennekom. Zijn vrouw was hem in 1941 voorgedaan, een slag die hij niet meer goed te boven was gekomen. Bij zijn crematie op 4 april in Westerveld werden mooie woorden gesproken. Typerend zijn de woorden van M.J.C. Diemel, administrateur van het Bondsbureau van het Amsterdamse Speeltuin Verbond: 'Te luisteren naar zijn eenvoudig en sappig woord was altijd een genot. Hij sprak zonder pretenties, zonder stemverheffing, zeer gemoedelijk. Scherp kon hij worden wanneer men poogde de goede bedoelingen van zijn streven in een verkeerd daglicht te stellen.' Bij het jubileum in de Oosterspeeltuin stak de toenmalige burgemeester d'Ailly de loftrumpet over hem en onthulde zijn zoon Willen Klaren, bestuurslid van de NUSO, een beeldhouwwerk met de tekst 'Ter nagedachtenis aan U.J. Klaren – grondlegger van het speeltuinwerk'. De kunstenaar van dit monument is mij niet bekend. De zilveren medaille kreeg een ereplaats in het bondsbureau van de speeltuinbond. In Slotervaart werd later een straat naar U.J. Klaren vernoemd. Tot op de dag van vandaag vieren speeltuinverenigingen jaarlijks op 17 juni de Vader Klarendag. Ulke werd tegen wil en dank het icoon van het speeltuinwerk.

Gemeente Aengwirden uit de .....
Gemeentatlas van J. Kuyper, 1868

Privéleven

Ulke Jans Klaren werd geboren op 21 maart 1852 in het dorp Tjalleberd, onderdeel van de Friese gemeente Engwirden. Tot de gemeente behoorden eveneens de dorpen Terband, Luinjeberd, en Gersloot. Engwirden was een laagveengebied waarvan de ontginning teruggaat tot in het midden van de in zestiende eeuw. In 1551 werd de Schoterlandse Veencompagnie opgericht. Bij de gemeentelijk herindeling van 1934 is Engwirden opgegaan in de nieuwe gemeente Heerenveen.

Getekend door J. Kuijper.

4064 Bunders. 3175 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

In de tweede helft van de achttiende eeuw verhuisde de grootvader van Uilke, Jan Wolters Klaren, geboren in Giethoorn in 1762 en turfmaker van beroep, naar Engwirden om daar zijn geluk te beproeven. Jan Wolters Klaren was niet de enige migrant. In die tijd verkasten er veel arbeiders van Giethoorn naar de nieuwe veengebieden in Friesland. Ook de zoon van Jan Wolter, Jan Jans Klaren (1808 – 1870), de vader van Uilke was veenwerker. Hij trouwde in 1847 met Tjerkjen Klazes Oord (1813 – 1870). Uit het Familieboek komen we weinig over de ouders van Uilke te weten en nog minder over zijn broer en zus, die slechts zijdelings worden genoemd.

Omstreeks 1860 was de veenontginning in Engwirden en omgeving al vergevorderd. Een klein gedeelte was ingepolderd en opnieuw in cultuur gebracht. De cyclus van oud land, veenwinning, water, inpoldering en droogmakerij naar nieuw land bracht economische herontwikkeling. In de woorden van Uilke 'het veenbedrijf had plaats gemaakt voor het boerenbedrijf'. Het overgrote deel van de omgeving bestond echter uit water en verspreide veengebieden. Hier werkte de vader van Uilke als turfmaker voor een werkgever. Een jaarinkomen bedroeg vaak niet meer dan vierhonderd gulden bij een maximale productie. Ofschoon een dergelijk inkomen voor een eenvoudige arbeider destijds normaal was, betekende het armoede troef. Bij tegenvallende productie werd bovendien nog geld ingehouden.

Ook over het leven in Tjalleberd worden we niet veel wijzer. In het Familieboek bleef het bij een vluchtige impressie en een paar persoonlijke ervaringen. Verwonderlijk is dit niet. Uilke verliet het dorp op jonge leeftijd. Toch voerde een bespiegeling in het Familieboek over heden en verleden hem kortstondig terug naar het ouderlijk huis rond 1860. Het is een puzzelstukje uit 1928 dat goed past in de jeugdherinneringen die hij in 1935 had opgetekend:

*'k Wil even zeggen hoe wij woonden
In huisjes met stenen vloeren
en overal gelijk vertoonden
als woningen voor arbeiders en kleine boeren.*

*Wel schoon geboend met wit zand bestrooid
Als grootste weelde een biezenmat
De haardstee met een grote vuurpot getooid
Een kelder waar al of niet wat schrale kost inzat.*

*Een vuurplaat onder de vuurpot
Waaronder hete as werd opgeborgen
Waarop wij de strengste kou ten spot
Voor warme voeten konden zorgen.*

Al moeten we ons van de kelder waarschijnlijk niet al teveel voorstellen, het lijkt er op dat de ouders van Uilke met een dergelijk huisje beter af waren dan de meeste veenwerkers, die het met een schamele houten keet of plaggenhut moesten doen. De huisjes werden van jaar op jaar gehuurd voor twintig gulden 'wat nu wel ongelofelijk schijnen zal.' Het dagloon, aldus Uilke, bedroeg toen ongeveer één gulden, ofwel ongeveer het uurloon in 1928.

Lang stond Uilke niet stil bij de sfeertekening van het dagelijkse leven. Wel gaf hij in het Familieboek lucht aan zijn niet-aflatende verontwaardiging over de toenmalige arbeidsverhoudingen. Vooral de verfoeilijke, verplichte winkelnering moest het ontgelden: 'Of deze pestbuil van af het begin der ontginning heeft bestaan weet ik niet, doch in mijn tijd heb ik de foltering en daar in brede kring meebeleeft en meegevoeld aan eigen lijf. Dat gevoel prikt door merg en been, tot in de ziel!' Gedwongen winkelnering betekende dat werknemers door hun werkgever verplicht waren om alleen in bepaalde winkels hun boodschappen te doen, niet toevallig de winkel van de baas of zetbaas. Op weigering van de gedwongen winkelnering stond ontslag. Dat de prijzen in deze winkels hoog waren is niet verrassend. De vader van Uilke had een werkgever die er zelf geen winkel op na hield, maar daarvoor in de plaats een contract had gesloten met de grootste winkelier te Heerenveen, Koenraad Hovens Greve. De familie Klaren was op deze winkel aangewezen. Voor Uilke 'een afdoend bewijs dat geen enkele turfmaker aan die eeuwig vervloekte gedwongen winkelnering kon ontkomen.'

Bij een bezoek aan Heerenveen begin jaren twintig van de vorige eeuw heeft Uilke zijn vrouw nog eens op die winkel gewezen: 'In diep gepeins en grote afschuw zag ik die hel voor mijn moeder weer voor me. Wat er in mij omging in die weinige ogenblikken, waag ik niet te omschrijven.' De verafschuwde winkelier Hovens Greve, die wellicht voor zijn geestesoog opdoemde, was inmiddels al een jaar of vijfentwintig dood. Zou Uilke door het raam hebben gekeken dan had hij misschien diens zoon Franciscus gezien, die de zaak van zijn vader had overgenomen.

Een poging om een eind te maken aan deze wantoestanden, mede naar aanlei-

Plaggenhut en enkele stenen woningen,
Gorredijk, rond 1905

ding van een grote staking van veenarbeiders, strandde in 1888 nog door het verzet van de veenbaronnen. Op 14 mei 1888 hield Ferdinand Domela Nieuwenhuis zijn eerste parlementaire toespraak, waarin hij pleitte voor een verbod op gedwongen winkelnering. Hij stuitte bij de regering echter op een muur van onwil. Tijdens de parlementaire behandeling van het ontwerp van een arbeidswet sneuvelde het betreffende artikel. Domela Nieuwenhuis verruilde in zijn jonge jaren als Luthers predikant het preekgestoelte voor het socialisme. Hij kwam met Friese steun als eerste en enige socialist in de Tweede Kamer terecht. De parlementaire democratie vond hij echter niet geschikt voor het verwezenlijken van zijn idealen. Hij streed als anarchist tegen maatschappelijk onrecht in het algemeen en tegen 'de vijf K's' (Kerk, Koning, Kapitaal, Kazerne en Kroeg) in het bijzonder. Veroordeeld wegens majesteitsschennis, voor een artikel dat nota bene door iemand anders was geschreven, verbleef hij acht maanden in de gevangenis. Domela Nieuwenhuis was zowel geliefd als gehaat. De verplichte winkelnering in het veenbederijf werd pas in 1909 verboden na een herziening van de wet in 1906, toen de economische betekenis van het veen al lang was gemarginaliseerd.

Voor Uilke was Domela Nieuwenhuis een held. Hij pakte als eerste deze 'godvergeten woeker' aan, memoreerde hij met ontzag. Hij kon zich volledig vereenzelvigen met zijn pittige uitspraak: 'Mooi vinden is iets, maar niet veel als het niet omgezet wordt in mooi doen. Wie niet meer gaf dan hij ontving, is een nul en deed onnut werk met zijn geboorte.' Een uitspraak die Uilke omzette in zijn motto 'Wie geeft / Wat hij heeft / Is waard dat hij leeft'.

Het was geen uitzondering dat het loon van de veenwerkers werd uitbetaald in het café van de werkgever, de vervener, in klinkende munt of zonder omwegen direct in jenever. Gelukkig bleef Uilke een alcoholische vader bespaard. Ook Uilke hield zich als rechtgeaarde socialist verre van de drank. Alcohol was de vijand van de arbeider, vond hij. Een achterneef van Uilke, A.K. Klaren, hoofd van een openbare school te Zutphen, was in de woorden van Uilke 'de wijd en zijd bekende propagandist voor geheelonthouding'. A.K. Klaren was behalve schoolhoofd ook dichter. Zijn dichtbundel 'Uit school- en levenstuin' uitgegeven in 1904 was waarschijnlijk zijn debuut. Of hij Uilke heeft geïnspireerd om zich op latere leeftijd in rijmvorm uit te drukken is niet bekend.

Al vroeg in zijn leven werd het rechtvaardigheidsgevoel van Uilke getart. Hij was een jaar of tien, elf toen hij en zijn broer in 1862/1863 tijdens de schoolvakantie met

hun vader mee mochten naar zijn werk. Die dag kwam ook ‘baas’ Klaas Puite eens kijken. Toen hij de jonge Uilke zag, vroeg deze aan zijn vader: ‘Zeg Jan, die jongen van jou zou mij bij het opmeten mooi kunnen helpen.’ Jan Wolter Klaren vond het goed ‘als de jongen er zin in heeft’. Uilke had er wel oren naar. Of hij de volgende morgen naar het huis van Klaas Puite wilde komen om met de punter, een open plat bootje, naar het veengebied te gaan. Een opwindende gebeurtenis voor de jonge Uilke, die echter de volgende dag al snel op een deceptie uitliep. Wat bleek? Klaas Puite smokkelde bij het opmeten van het turf. Uilke had dit in de gaten en corrigeerde de meting. Dat was echter tegen het zere been van de baas. Uilke kreeg ‘een berisping’ en moest de meetwijze van Puite aanhouden. Zeer tegen de zin van Uilke, die ‘lelijke dief’ dacht maar het niet durfde te zeggen. Toen ze tenslotte bij het werkveld van zijn vader kwamen werd het Uilke te veel:

‘Ik steek het rietje nu zo ik wil! De baas grijnst mij aan! Hij zegt: “het is de hele morgen goed gegaan, begin je nu weer zo?” Ik moet het rietje weer steken zo de baas het wil, maar ik doe het niet! Ik gooi hem mijn bos riet voor zijn voeten en schreeuw “ik wil mijn vader niet bestelen”, het is er uit. En ik hol weg! Wel was mijn gemoed in beroering die dag voor ik thuis kwam. Maar nog mijn vader nog mijn moeder hebben dit punt ooit tegen mij aangevoerd en ben er mijn leven lang vader en moeder dankbaar voor gebleven. Mijn rechtsgevoel was en bleef in stilte erkend en recht gedaan. 5 mm diefstal brengt geen zoden aan de dijk maar de duizenden van jaar tot jaar?’

Dat hij speciaal zijn herinneringen ophaalde aan de onderwijzers van de openbare school, gelegen ‘aan een brede laan met een rij eikenbomen beplant’, is begrijpelijk gezien zijn vooruitgangsgeloof. Immers het onderwijs is de basis voor de maatschappelijke verheffing van de arbeidersklasse. Hij realiseerde zich maar al te goed hoe belangrijk de school voor hem was geweest. Hij memoreerde ‘beide meesters, die in dankbare herinnering voort blijven leven.’ Met ‘ondermeester Prakken’ had hij nog een aantal malen contact. Voor het overige bleven de herinneringen aan het dorp beperkt tot het noemen van het oude hervormde kerkje, omdat Uilke hiervan als schooljongen ‘een paar duizend keer’ de klok heeft moeten luiden en wel ‘twee tot drie keer per dag’ en het beschrijven van een typerend incident.

Vorbij de kerk en de school, enige honderden meters verderop aan de grindweg, woonde dominee Terlet met zijn gezin. De jongens van het gezin behoorden niet tot de ‘dagelijkse speelmakkers’ maar gingen wel naar dezelfde school als Uilke.

Hierdoor kwamen ze wel met elkaar in aanraking. Hoe kan het ook anders in zo'n klein dorp. Op een dag raakte een goede vriend van Uilke, Willem Comello, slaags met een van de domineezonen, Kato. De vriend was sterker en de zoon kreeg er van langs. In de woorden van Uilke:

'Gewoonlijk duurde dat vechten net zo lang tot de onderliggende genade vroeg! Maar ja, de dominee kwam naar ons toe. Toen hij bij ons was, bleef hij staan en vroeg:

"Waren jullie zo even aan het vechten?"

"Ja dominee", zegt onze ronde Willem.

"Zo, zo", zei dominee, "ik zou dat wel eens willen zien, willen jullie het nog eens doen?"

De jongens opnieuw aan het vechten, Willem was weer Kato de baas - dan grijpt dominee (een sterke lange kerel) Willem bij zijn kraag, zet hem overeind en geeft hem een klap dat hij suizebolde. Verstomd van schrik keken wij elkander aan en schreeuwden in koor: "dat is gemeen!" en holden natuurlijk hard weg. Die gemene domineesstreek bleef lang in ons geheugen.'

Dit speelde zich omstreeks 1860 af, later hebben Uilke en zijn vrouw deze Willem Comello en zijn familie nog ontmoet tijdens een bezoek aan Tjalleberd. Bij het ophalen van de genoeglijke jeugdherinneringen werd de 'gemene dominee' Terlet niet vergeten. In Friesland zag Comello na de Eerste Wereldoorlog kennelijk geen toekomst, want het gezin emigreerde in 1919 naar Amerika. Uilke heeft daarna niets meer van zijn jeugd vriend gehoord en zijn overlijden in 1926 is hem kennelijk ontgaan.

Het jaar 1864 werd voor Uilke een keerpunt in zijn nog jonge leven. Op 21 maart was hij twaalf jaar geworden en voor hem was op school niets meer te leren. Zijn ruim drie jaar oudere broer Jan werd bij zijn vader als turfmaker opgeleid. 'Dat kon wel niet anders', maakte Uilke op uit de gesprekken van zijn ouders. Het geld ontbrak eenvoudigweg. Maar voor Uilke was turfmaker voor de ouders geen optie: 'Ik hoorde vader meermalen zeggen "die jongen wordt bij mij nooit geen turfmaker!"' Met zijn kameraad Wieger de Groot die tot onderwijzer werd opgeleid, leerde Uilke gelijk op. Uilke maakte uit het doen en laten van zijn onderwijzer, 'meester Velzing', op dat hij hem ook voor onderwijzer wilde opleiden. Velzing nam elke gelegenheid te baat om Uilke een soort van examen voor de schoolcommissie te laten afleggen, waarbij 'ik hem voor zover ik weet nooit heb teleurgesteld.' Desondanks lukte het Velzing niet om Uilke voor de onderwijzersopleiding geplaatst te krijgen. De verklaring van Uil-

ke voor het niet doorgaan van een vervolgopleiding luidde simpelweg ‘mijn ouders waren te arm.’ Ofschoon hij zich er verder niet over heeft uitgelaten, is dit voor hem zeer waarschijnlijk een grote teleurstelling geweest.

Doorleren kon dus niet. Maar gelukkig: ‘Er kwam voor mij iets anders uit de lucht vallen!’ Uilke had toen nog geen idee hoe dit zijn verdere leven zou bepalen. Een neef van zijn moeder, Klaas Prangmsma, woonde in Dedemsvaart en had daar ‘een druk werfje.’ In de winter maakte Prangmsma zogenaamde bokken, 7-tons houten boten met een platte bodem die in de laagveenderijen onmisbaar waren. In de zomer werden reparaties uitgevoerd op de helling van de werf of elders op locatie. Klaas Prangmsma was een zoon van Jantje Klazes Oord, een zuster van de moeder van Uilke. Zoon Klaas was getrouwd met Afke Jans Vos, afkomstig uit Tjalleberd. In 1864 zal Klaas Prangmsma ruim dertig jaar oud zijn geweest.

Neef Klaas had zo gedacht dat zijn tante en haar man met Uilke wel ‘een geschikte jongen zouden kunnen hebben waar hij van kon profiteren.’ Je bent ondernemer of niet. Tijdens een bezoek aan zijn schoonouders in Tjalleberd legde Klaas Prangmsma dit aan Uilkes ouders voor en vroeg vervolgens aan Uilke of hij er zin in had om op zijn werf te komen werken. ‘Zin in had? Ik voelde het als een verlossing!’, aldus Uilke. Dat bleek ook wel uit het verdere relaas. Voordat Klaas naar Dedemsvaart afreisde was ‘de zaak beklonken.’ Het afscheid viel Uilke niet zwaar. Hij dacht op deze manier zijn arme ouders te kunnen helpen. Hij nam afscheid van meester Velzing: ‘Ik zie hem nog voor mij staan! Ik kon zijn blijdschap van zijn gezicht aflezen dat ik een vak zou gaan leren! Ik kon niet vermoeden dat ik hem nooit weer zou zien. O, wrede dood! Het eerste jaar dat ik weg was schreef mijn moeder mij dat hij was gestorven, op nog zo jeugdige leeftijd!’

Van de ‘gemene dominee’ Terlet nam hij geen afscheid, wel van de doopsgezinde predikant Van Staveren ‘van wie ik trouw en onafgebroken mijn Catechisatie lessen tot dan toe had ontvangen’ en voor wie hij zo nauwgezet meermalen per dag de klok had geluid. Dan het afscheid van thuis: ‘Voor ik voor de laatste keer thuis ging slapen, nam ik afscheid van vader en broer en ik geloof nu nog dat het beiden, vader vooral, zwaarder is gevallen dan mij. De volgende morgen brachten moeder en een nichtje mij naar het beurtschip te Heerenveen, dat mij tot Meppel zou brengen. Drie jaren later zou ik pas goed (...) beseffen, hoe zwaar mijn moeder dat afscheid is gevallen.’

‘We voeren weg!’ Na zeventig jaar klinkt nog steeds de opwindende door van de jonge Uilke bij de aanvang van de reis, het onbekende tegemoet. En een reis was het.

De tocht van naar schatting ruim negentig kilometer duurde drie dagen. Tot in het midden van de 19e eeuw waren er weinig verharde wegen. Vooral in het waterrijke Friesland was het vervoer van goederen, dieren en mensen over water de aangewezen wijze van verplaatsen. Er was een eeuwenoud systeem van beurtvaart dat zorgde voor een redelijk betrouwbare dienstregeling. Naast de zeilvaart was de trekschuit met paardenkracht en voor kleinere schepen met menskracht het vervoermiddel bij uitstek. Jammer genoeg heeft Uilke ons niet verteld op welke wijze het beurtschip waarmee hij reisde zich verplaatste. We houden het op windkracht en paardenkracht.

Het beurtschip deed Blokzijl aan dat in de negentiende eeuw nog aan de Zuiderzee lag. Uilke nam de kans te baat en zag vanaf de zeedijk voor het eerst van zijn leven de zee. De open zee wel te verstaan, want het IJsselmeer ontstond pas achtenzestig jaar later in 1932 na de aanleg van de Afsluitdijk. Blokzijl verloor het contact met het water helemaal toen de Noordoostpolder in 1942 droogviel. Na gelost en geladen te hebben, ging het op Meppel aan. In Meppel nam Uilke afscheid van de schipper en zijn knecht. Hij werd daar in de middag opgewacht door zijn nieuwe baas Klaas Prangma. Te voet ging het verder zuidwaarts via Staphorst en Rouveen naar De Lichtmis, een buurtschap op de kruising van de Dedemsvaart en de weg naar Zwolle. Nu is hier een gelijknamig wegrestaurant gevestigd. Een stevige wandeling van een uur of drie. Bij De Lichtmis werd het wachten op het rijtuig van een veenbaas waarmee Klaas Prangma 's morgens uit Dedemsvaart was meegereden. Bij De Lichtmis scheidden die ochtend hun wegen: Prangma ging naar het noorden naar Meppel – ook weer te voet? – om neef Uilke op te halen en de veenbaas, die luisterde naar de naam Piet Heinbaas, ging naar het zuiden naar Zwolle om zaken te doen.

Nadat Piet Heinbaas de medereizigers bij De Lichtmis had opgepikt, ging het oostwaarts langs de Dedemsvaart 'die mij niet onbekend was al was ik er nooit geweest!', aldus Uilke. De Dedemsvaart liep van het Zwarte Water, uitmondend in de Zuiderzee, naar Gramsbergen tegen de Duitse grens aan en kwam uit in de Vecht. Hij had op school altijd goed opgelet en liet dat aan de anderen blijken: 'Zij heeft een lengte van negen uur lopen en om het uur een sluis.' Uilke tekende deze herinnering zeventig jaar later op en hij heeft het goed onthouden: In 2017 geeft de digitale kaart aan dat de afstand ruim veertig km bedraagt en een voettocht bijna negen uur duurt. Hij weet ook nog te melden dat daar in de Vecht 'een geweldig waterwerk' is gebouwd, De Stuw, waarmee het water in de Dedemsvaart kon worden ververst door het om en om openen van de zogenaamde reketten, kleinere deuren in de sluisdeuren. Spreekt

De Speeltuinbeweging

De innerlijke drang, zo begon Uilke in 1935 zijn tweede schrift, die hij telkens weer voelde opkomen om zijn herinneringen op te schrijven, was dezelfde gedrevenheid die hem eind negentiende eeuw 'de handschoen deed opnemen voor de levensbelangen van de jeugd in algemene zin.' Terugkijkend, stemde het hem tevreden aan deze drift gehoor te hebben gegeven en hij was de 'offervardige mannen en vrouwen' dankbaar die het begonnen werk sindsdien tot grote ontwikkeling hebben gebracht. 'De mensen van nu kunnen zich geen denkbeeld vormen van de jeugdlevensnood van vóór 1890', stelde Uilke, die rond die tijd serieus over deze problematiek begon na te denken. Het kostte Uilke uiteindelijk tien jaar volhardende strijd, voordat op 17 juni 1900 de vereniging Oosterspeeltuin werd opgericht en nog twee jaar ploeteren, voordat op 23 april 1902 de speeltuin daadwerkelijk in gebruik kon worden genomen.

Nu had Uilke met zijn vereniging weliswaar een primeur maar de Oosterspeeltuin was niet de eerste in Nederland. Al in 1880 kwam een omsloten spelterrein voor de jeugd tot stand, zij het dat deze op een heel andere leest was geschoeid. De eerste voor alle kinderen toegankelijke speeltuin werd opgericht aan het Tweede Weteringplantsoen op de grens van de volkswijk De Pijp en de grachtengordel van Amsterdam. De speeltuin was het resultaat van een initiatief van Nicolaas Tetterode, lid van de gemeenteraad van Amsterdam, die in 1878 in een artikel in het *Algemeen Handelsblad* had gepleit voor een speelplaats 'waar de kinderen van het volk een schat van pret kunnen hebben en die er prachtig toe zou kunnen meewerken om het ellendig dobbelen en andere ongezonde en onbeschaafde straatvermaken de kop in te drukken.'

Een naïef plan, zo leek het aanvankelijk. Uit de gegoede burgerij kwam kritiek. Hoe zou men orde kunnen houden over de onhebbelijke en onhandelbare 'kinderen van de lagere standen?' Men voorzag 'een oorlog onder het kleine volk.' Tetterode had dit zien aankomen en liep op deze bedenkingen vooruit door in hetzelfde krantenartikel de retorische vraag te stellen of de straatjeugd werkelijk zo onbeschaafd was, dat het beter was om de kinderen 'in het wild' te laten lopen, de kroeg in te jagen of aan het gokken te brengen, dan te trachten het werk van de school te steunen, door ze te leren wennen aan orde en gepast gedrag? Het initiatief van Tetterode werd ondergebracht in de Vereniging tot Veredeling van het Volksvermaak, die na

goedkeuring van de gemeenteraad van Amsterdam een stuk grond in erfpacht kreeg.

De 'Openbare Speeltuin no. 1' werd op 8 mei 1880 geopend. De speeltoestellen waren ontworpen door Jacob Olie en uitgevoerd op de Ambachtsschool, recht tegenover de speeltuin. Jacob Olie is vooral bekend geworden als fotograaf, maar hij verdiende zijn brood als timmerman en later als tekenleraar en directeur van de eerste ambachtsschool van Nederland.

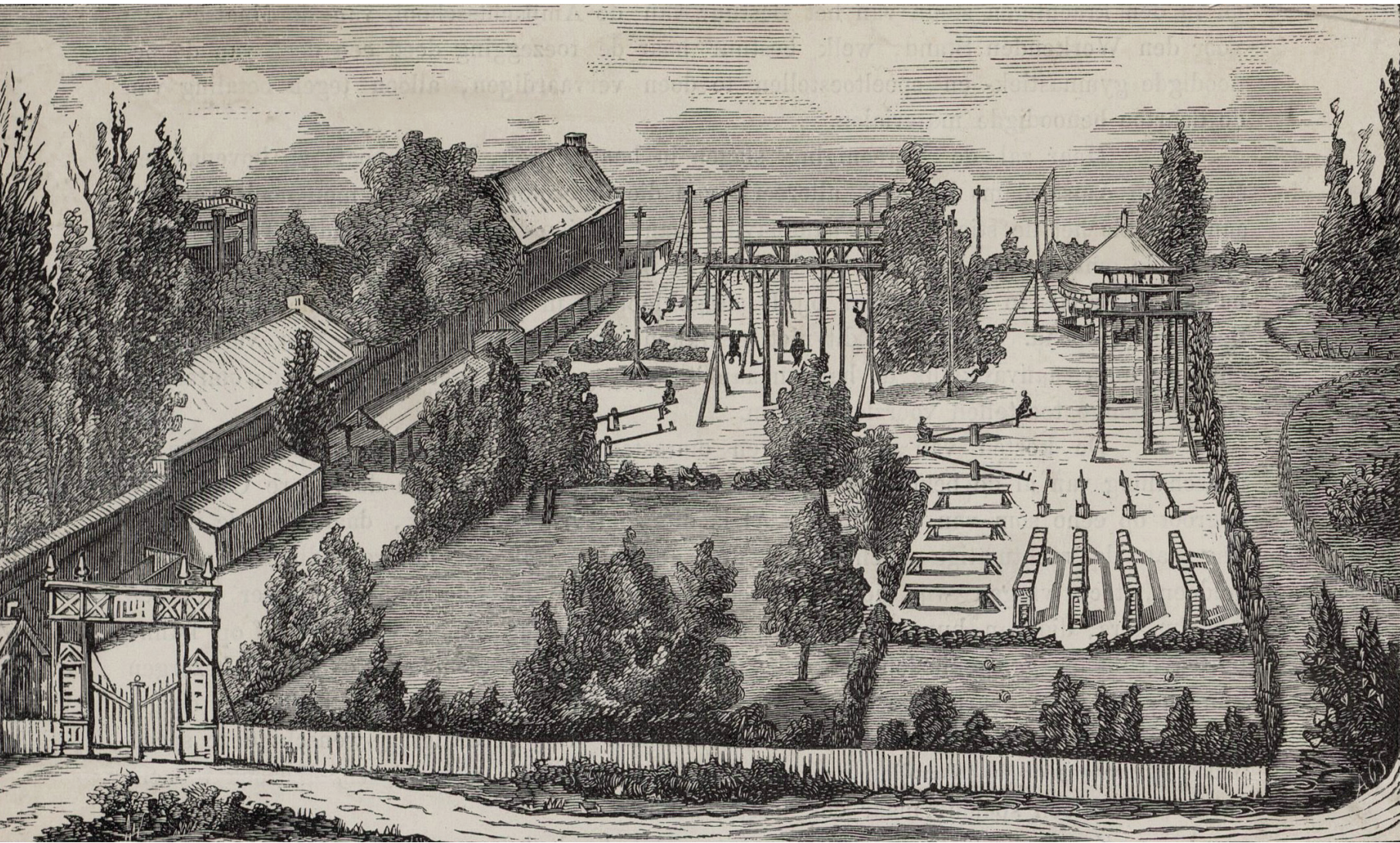
Nicolaas Tetterode was eigenaar van een lettergieterij, na 1902 gevestigd in een gebouw aan de Bilderdijkstraat en -kade dat zijn naam nog steeds draagt. Hij handelde uit sociale motieven en was onder andere actief in de armenzorg. Hij betaalde zijn personeel twee keer zoveel als een ander. Hij werd voorzitter van de Maatschappij voor de Werkende Stand, die in 1861 de ambachtsschool stichtte, waarvan Jacob Olie later directeur werd. Het was dus niet zo vreemd, dat Jacob Olie bij de realisatie van de speeltuin werd betrokken. Ofschoon er wel meer mensen uit de gegoede burgerij waren die zich het lot van de minderbedeelden aantrokken, noemde Tetterode bij de opening van de speeltuin in zijn welkomstwoord de 'weinig medewerking, die deze goede zaak van de middenklasse had gevonden.' Tien jaar later zou Uilke dit tot zijn grote teleurstelling eveneens ondervinden.

Inspiratie deed Tetterode op in Duitsland in de stad Koblenz waar al een gratis openbare speeltuin met toestellen was 'voor de kinderen van het zogenaamde volk'. Ook in Londen en New York waren initiatieven ontstaan om de baldadigheid in de arbeiderswijken te beteugelen, onder meer door de jeugd per straat in clubs te verenigen. Zover is het in Nederland niet gekomen. De tweede openbaar toegankelijke speeltuin werd een jaar later in 1889 aan de Marnixstraat geopend.

Hoofdonderwijzers drukten een stevig stempel op het reilen en zeilen van het speelterrein, met als moreel kompas het bijbrengen van discipline, gehoorzaamheid en gepast gedrag. Het toezicht van de tuin was toevertrouwd aan een gymnastiekonderwijzer, die de titel directeur kreeg, en een conciërge voor het onderhoud. De speeltuin was allereerst bestemd voor 'die kinderen die door geregeld schoolbezoek tonen, dat ze niet alleen spelen maar ook leren willen', aldus de Vereniging tot Veredeling van het Volksvermaak. Zo openbaar waren de tuinen niet: 'Toegang hadden kinderen van zeven tot veertien jaar voorzien van een bewijs van toegang af te geven door de hoofdonderwijzers', al was het verstrekken van toegangskaartjes het gevolg van de grote toeloop. Voor de kleuters en peuters was geen plaats. De schrijver Theo Thijssen, bekend van het boek *Kees de jongen*, en als kind bezoeker van de speeltuin

Nicolaas Tetterode, oprichter van de .....
Openbare Speeltuin nummer 1

aan de Marnixstraat, beschreef op venijnige wijze in zijn boek *In de ochtend van het leven* hoe in de tuin het recht van de sterkste gold en vriendjespolitiek en omkoperij met 'een zoethout of een eindje kaneel' de dienst uitmaakten. Klaren had eigenlijk een hekel aan speeltuinattracties zoals klimrekken, schommels en wippen, schreef Fred Vermeulen in Het Parool van 6 augustus 1992. Alleen de handigste en sterkste kinderen konden met deze toestellen uit de voeten. Dat vond Klaren niet eerlijk. 'Ik beschouw alleen groepsspelen als opvoedend en veredelend. Dooie dingen als wippen en schommels blijf ik afkeuren, ook al zie ik wel dat die opvatting in de praktijk niet haalbaar is', zei Klaren tegen een verslaggever in 1932 bij zijn 80ste verjaardag. Of zoals hij in het Familieboek noteerde: '...zodat de zwakkere kinderen er meestal meer verdrietig dan vrolijk vandaan kwamen.'

Ondanks het straffe regime, voor de kinderen van toen niet meer dan een afspiegeling van het harde dagelijkse leven, was de toeloop groot. Des te pijnlijker was het feit dat de speeltuinen in hun bestaan werden bedreigd. De particuliere financiering stond onder druk en het beheer liet door de afnemende animo van de onderwijzers, die geacht werden toezicht te houden, steeds meer te wensen over. Kort na de opening van de twee speeltuinen klaagde Tetterode in juni 1882 over de botte weigering van de 'heren onderwijzers in de gymnastiek' om hem met raad en daad bij te staan. Ook Uilke zou later op onwil bij deze heren stuiten. Over maatschappelijke mores gesproken: bij de feestelijke wintersluiting van de tuin aan de Weteringschans op 1 oktober 1881 werden de ruim twaalfhonderd kinderen niet alleen onthaald op muziek en krentenbrood, maar ook op bier.

In weerwil van de moeilijkheden kwamen er in de periode 1896-1897 op initiatief van de jonge vereniging Ons Huis twee speeltuinen bij, die in opzet en beheer overeenkwamen met hun voorgangers. Speeltuin no. 5 werd in de Bilderdijkstraat geopend. De zesde speeltuin, De Wilhelminaspeelplaats aan de Hoogte Kadijk (1897), was een initiatief van de voorzitter van de Industrieschool van de Maatschappij voor de werkende stand, C. van Heemstede Obelt, oud gezagvoerder bij de koopvaardijdienst en een sociaal voelend mens.

De commissie die toezag op het beheer van de speeltuinen heeft vanaf de oprichting in 1879 met financiële moeilijkheden te kampen gehad. De geldelijke bijdragen liepen elk jaar terug. Twintig jaar later deed de commissie een dringende oproep aan de burgerij om financiële steun. De commissie dreigde het bijltje er bij neer te gooien. Ondanks het geklaag van verontruste burgers over toenemende criminaliteit

Ontwerp speeltuin Weteringplantsoen
uit 1879

en baldadigheid onder de jeugd had de oproep weinig effect. De gymnastiekonderwijzers hielden zich afzijdig en de ouders werden ‘als onmondigen’ buiten het beheer gelaten. De speeltuinen werden ‘tot bergplaatsen van een troep jongens en meisjes’, aldus A.F.K. Parée, in de inleiding van het boek *Speeltuinen* van M. Boon uit 1935. Het werk leefde niet in het hart van het volk, constateerde hij.

Waarschijnlijk is het ook Parée geweest die de vaak geciteerde zin ‘De daad van Klaren’ heeft gemunt. Deze daad was het eerder aangehaalde ‘opnemen van de handschoen’ door Uilke.

Want de openbare speeltuinen waren in de opvattingen van Uilke niet op de juiste leest geschoeid: ‘20 jaren lang leefde de burgerij van Amsterdam gewetensvrij voort genoeg te hebben gedaan voor het levensrecht der jeugd in het algemeen.’ Verschilde de sociale intentie van Tetterode niet wezenlijk met die van Klaren, het was vooral de visie op de invulling, het beheer en de organisatie van het speeltuinwerk die ver afstond van die van Uilke. De verschillen in opvatting tussen beide initiatiefnemers waren het onvermijdelijke gevolg van de maatschappelijke ordening: de klassenmaatschappij was eind negentiende eeuw nog alom.

Uilke besloot een andere koers in te slaan, die uiteindelijk zou uitmonden in de oprichting van de vereniging Oosterspeeltuin, de zevende in de rij van Amsterdamse speeltuinen. De ‘daad van Klaren’ is de geschiedenis ingegaan als startpunt van de speeltuinbeweging in Nederland, de goedbedoelde burgerlijke voorgangers ten spijt. Dat deze eer voor Uilke was weggelegd en niet voor Nicolaas Tetterode, werd in 1980 door de publicist M.G. Emeis in het blad *Ons Amsterdam* nog eens aan de kaak gesteld.

Wat was het geval? De speeltuin aan het Weteringplantsoen, roepnaam ‘speeltuin Het Weteringkwartier’, kreeg in 1956 bij een feestelijke gelegenheid ter ere van U.J. Klaren officieel zijn naam en niet die van Tetterode. De Oosterspeeltuin heeft nota bene geen naam. Dit was en is nog steeds verwarrend. Niet de Oosterspeeltuin draagt de naam van ‘grondlegger Klaren’, maar uiterekend de speeltuin die niet paste in zijn visie. De verwarring wordt nog groter in de wetenschap dat de Oosterspeeltuin een openbare speeltuin is geworden, dus zonder verenigingsstructuur, terwijl de speeltuin aan het Weteringplantsoen, eens de eerste openbare speeltuin, in 2018 door een vereniging wordt bestuurd. Bij de feestelijke heropening op 30 mei 2015 van de U.J. Klaren speeltuin werd het monument dat ter ere van hem in 1950 bij het vijftigjarige bestaan aan de vereniging Oosterspeeltuin was geschonken, opnieuw onthuld, maar

De eerste openbare speeltuin aan de .....
Weteringschans in Amsterdam, 1880

nu in de speeltuin in het Weteringplantsoen. De rollen zijn volledig omgedraaid. Is dit de ironie van de geschiedenis of steekt er meer achter? Kreeg 'de speeltuin van Tetterode' per ongeluk de naam U.J. Klaren of was het een bewuste daad?

Volgens M.G. Emeis was de geschiedschrijving op zijn minst gekleurd om niet te zeggen bewust vervalst. De 'ambachtsman Klaren' keek hij er voor alle duidelijkheid niet op aan. Hij was van mening, dat 'een apolitiek hartverwarmend sociaal karwei ten onrechte in de sfeer van de partijpolitiek en zelfs klassenstrijd werd getrokken.' Hij sprak van het 'verbittert doordouwen van handwerkslieden en hun politiek-bewuste kameraden', waardoor de rol van de sociaal ingestelde gegoede burgerij naar de achtergrond werd gedrongen. In de woorden van Emeis: Wilde men voorkomen dat Tetterodes speeltuin, waarmee Klaren geen enkele band had, ooit Speeltuin Tetterode zou gaan heten?' Voor Emeis was dit een retorische vraag.

Dat de werkelijkheid genuanceerder was, blijkt alleen al uit het feit dat een van de belangrijkste pleitbezorgers van U.J. Klaren, A.F.K. Parée, redactiefchef was bij het deftige *Handelsblad*. Nu niet bepaald een spreekbuis voor handwerkslieden en linkse kameraden. Dat Uilke het icoon werd van de speeltuinbeweging en niet Tetterode, had meer te maken met een samenspel van factoren dan met een agressieve politieke kaping. Hij was de juiste man op het juiste moment en op de juiste plaats. De visie van Uilke ging veel verder dan het scheppen van een speelgelegenheid. De speeltuin was geen doel op zich maar een middel tot volksverheffing. De speeltuin moest een katalysator zijn voor educatie, culturele vorming en gemeenschapsontwikkeling, zowel voor kinderen als voor volwassenen. Hier hoorde niet alleen participatie van ouders en buurtbewoners bij, maar ook een vorm van zelfbestuur. Deze visie sloeg aan in een snel veranderende maatschappij met een emanciperende arbeidersklasse, een opkomende middenklasse, de implementatie van de wijk- en buurtgedachte en de groei van het verenigingsleven. Gevoegd bij de opkomende sociaaldemocratie, die meer en meer naar het midden van het politieke spectrum opschoof, ontstond aldus een vruchtbaar milieu voor de uitvergroting van de figuur U.J. Klaren.

Los van de oorzaak van de historische onjuistheid van de naamgeving had Emeis met zijn constatering wel degelijk een punt. Niet alleen voor de geschiedschrijving, maar vooral voor de buurtbewoners, ouders en vrijwilligers zou het correcter zijn als de saaie naam Oosterspeeltuin zou worden vervangen door U.J. Klaren speeltuin en de speeltuin aan het Weteringplantsoen naar Tetterode zou worden vernoemd. De vraag is echter of deze omissie, in 1980 terecht aan de orde gesteld, de gemoederen

Onthulling van de plaquette in de
gerenoveerde U.J. Klarenspeeltuin,
voorheen speeltuin Weteringkwartier,
door kleinzoon Kees Klaren, in het bijzijn
van de zonen Tjerk en Jan Klaren,
20 september 1956